

نقش دانشگاه فرهنگیان در احیای تفکر دینی و ترویج معارف نماز در بین

دانشجومعلمان

اسدالله اسدی گرمارودی^۱

چکیده:

گونه حکایت می‌کنند که در دانشگاه شبانه روزی فرهنگیان، احیای تفکر دینی در میان دانشجو معلمان در بستر بُن‌مایه‌های معرفتی دین مبین اسلام و اهتمام اقامه نماز جماعت و ترویج معارف آن در شکل‌گیری سبک زندگی دانشجو معلمان با رویکرد دینی و همچنین در باورمندی پذیرش مسئولیت اجرای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش نقشی اساسی و مومنانه دارد.

کلیدواژه‌ها: دانشگاه فرهنگیان، دانشجو معلمان، تفکر دینی، نماز، قرآن

مقام معظم رهبری، دانشگاه فرهنگیان را در پیامی به بیست و نهمین اجلاس سراسری نماز، دانشگاهی «فرهنگ ساز و در شمار اقیموا الصلوه» تعریف نموده‌اند. هدف از این پژوهش، بررسی و تحلیل جایگاه و نقش دانشگاه فرهنگیان در احیای تفکر دینی و ترویج معارف نماز در میان دانشجو معلمان است. روش پژوهش توصیفی است و از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و گردآوری و تحلیل داده‌ها به انجام رسیده است و از نظر هدف از نوع کاربردی است. لذا نگارنده در این پژوهش به تبیین نقش دانشگاه فرهنگیان در احیای تفکر دینی و ترویج معارف نماز در بین دانشجو معلمان پرداخته است. نتایج پژوهش این

۱. استادیار دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید چمران تهران (نویسنده مسئول)

The role of Farhangian University in reviving religious thinking and promoting prayer education among student teachers

Abstract

The Supreme Leader, in a message to the 29th National Prayer Summit, defined Farhangian University as a "culture-creating and among the eminences" university. The purpose of this research is to investigate and analyze the position and role of Farhangian University in reviving religious thinking and promoting prayer education among student teachers. The research method is descriptive and has been done through library studies and data collection and analysis, and it is practical in terms of purpose. Therefore, in this research, the author explained the role of Farhangian University in reviving religious thinking and promoting

prayer education among student teachers. The results of the research indicate that in the Farhangian Boarding University, the revival of religious thinking among student teachers in the context of the epistemological principles of the Islamic religion and the effort to perform congregational prayers and promote its teachings in the formation of student teachers' lifestyles with a religious approach and Also, it has a fundamental and faithful role in accepting responsibility for the implementation of the fundamental transformation of education

key word: Educators University, Student Teachers, Religious Thinking, Prayer, Quran

مقدمه

از آنجا که نقش تفکر دینی، نقشی معرفتی بشمار می‌رود و امور بنیادین فلسفه دین را بر عهده دارد، نظام‌های آموزشی می‌توانند به حسب ماهیت ذاتی شان که تعلیم و تعلم است به عنوان مطلوب‌ترین پایگاه در تعمیق باورمندی به نقش آفرینی تفکر دینی بشمار روند. جوادی آملی (۱۴۰۱: ۵۱) "مجموعه‌ای از سازمان‌های رسمی تاسیس شده‌اند تا مهارت ضروری را در جامعه ممکن سازند و افراد را در رشد و تعالی موقعیت‌های اجتماعی و علمی قرار داده و از فرهنگ محافظت کنند و نیازهای لازم فرهنگی را تامین و نوآوری‌هایی پدید آورند این نهاد در واقع همان نهاد آموزش و پرورش به معنای جامع کلمه است که از یک سو از آموزش ابتدایی تا سطح عالی دانشگاه و سوی دیگر موسسه‌های تحقیقی و پژوهشی و فناوری را در بر می‌گیرد."

از جمله سفارش‌های امام خمینی (ره) در توجه به اصلاح آموزش و پرورش آن بوده است که «از همه بالاتر همین قضیه آموزش و پرورش و قضیه دانشگاه و قضیه تعلیم و تربیت است که ما در این جهت از همه جا، از همه جهات بیشتر، احتیاج داریم که اصلاح شود (موسوی‌الخمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۰: ۸۱). و در این راستا به همه مسئولان کشور و دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت سفارش دارند تا انجام این کار را به عنوان امری جدی تلقی کنند: «مجلس و ملت و متفکران متعهد باید اصلاح فرهنگ و از آن جمله اصلاح مدارس - از دبستان تا دانشگاه - را جدی بگیرند و با تمام قوا در سد راه انحراف بکوشند». (همان: ج ۲۳: ۵۳۳). خلف صالح بنیانگذار نظام جمهوری اسلامی، مقام معظم رهبری نیز با صراحت ساختار آموزش و پرورش به ارث رسیده از نظام طاغوتی را مورد نقد قرار می‌دهد: «آموزش و پرورش کنونی کشور ما ساخته و پرداخته فکر ما و برنامه‌های ما و فلسفه ما نیست. بنای کار بر آن فلسفه‌ای نبود که ما امروز دنبال آن هستیم.» (خامنه‌ای (۳-۵-۱۳۸۶). بر مبنای این تفکر احیاگرانه و هوشمندانه رهبری معظم انقلاب اسلامی (مدظله‌العالی)، بود که طرح تدوین سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در افق چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران پس از تدوین و تصویب در شورای عالی آموزش و پرورش در دستور کار شورای عالی انقلاب فرهنگی قرار گرفت و سرانجام پس از شکل‌گیری حلقه‌های کارشناسی - پژوهشی با مشارکت صاحب‌نظران حوزوی و دانشگاهی و مدیران و کارشناسان مجرب آموزش و پرورش و سایر دستگاه‌های ذیربط، ضمن پایبندی به دیدگاه‌های حضرت امام خمینی (ره) و نظرات مقام معظم رهبری درباره تحول بنیادین نظام آموزشی و همسو با اسناد فرادستی، از جمله سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور، سند مذکور تدوین و در آذرماه سال ۱۳۹۰ در شورای عالی انقلاب فرهنگی به تصویب نهایی رسیده است، (سند تحول، ۱۳۹۰: ۹) و شامل ۸ فصل «کلیات» «بیانیه‌ی ارزش‌ها» «بیانیه‌ی مأموریت» «چشم‌انداز» «هدف‌های کلان» «راهبردهای کلان» «هدف‌های عملیاتی و راهکارها» و «چارچوب نهادی و نظام اجرایی

تحول بنیادین آموزش و پرورش» است. (همان: ۵). یکی از اولی‌ترین و ضروری‌ترین اقدام برای تحقق سند برنامه ریزی برای تربیت معلم به شمار می‌رود. معلمان که با جان و دل دانش‌آموزان سر و کار دارند در شمار حاکمیتی‌ترین نیروهای یک کشور محسوب می‌شوند زیرا می‌کوشند تا فرزندان کشور را در شمار شهروندی باورمند به نظام و کشور تربیت و ملتزم به رعایت حقوق و تکالیف متقابل فرد و جامعه بار آورند.

پیشینه پژوهش

باید اذعان داشت که سخت‌ترین گزینش در جذب نیرو برای دستگاه‌های حاکمیتی یک کشور برنامه ریزی جامع جهت جذب تربیت و استخدام یک معلم است. امری که دانشگاه‌های فرهنگیان و تربیت دبیر شهید رجایی در جایگاه ساختار و مکانتی ویژه و متمایز از دیگر دانشگاه‌ها موضوع تربیت دانشجو معلمان متعهد را بر عهده دارند. در اساسنامه دانشگاه فرهنگیان آمده است:

«دانشگاه فرهنگیان، دانشگاهی است: برای تأمین، تربیت و توانمندسازی منابع انسانی وزارت آموزش و پرورش، پیشرو در آموزش، پژوهش، تولید و ترویج علم نافع مورد نیاز آموزش و پرورش، سرآمد در آموزش و شایستگی‌های حرفه‌ای و تخصصی تربیت‌محور، توانمند در بهره‌گیری از فناوری‌های نوین آموزشی و تربیتی در انجام مأموریت‌ها، مبتنی بر معیارهای نظام اسلامی، توانمند در زمینه‌سازی برای شکوفایی فطرت، استعدادها و شکل‌گیری هویت یکپارچه اسلامی - ایرانی - انقلابی دانشجو معلمان، برخوردار از هیأت علمی و مدیران مؤمن، آراسته به فضائل اخلاق اسلامی، عامل به عمل صالح، تعالی‌جو و تحول‌آفرین، باورمند به جامعه عدل جهانی (جامعه مهدوی)، وابسته به وزارت آموزش و پرورش که با اهداف ذیل تأسیس و طبق مفاد این اساسنامه، مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی، ضوابط و مقررات وزارتین آموزش و پرورش و علوم، تحقیقات و فناوری و قوانین و مقررات مربوط اداره می‌شود.» (اساسنامه دانشگاه، ماده ۱- کلیات). لذا طبق مفاد اساسنامه، دانشگاه از طریق آزمون سراسری با جذب و پذیرش دانشجو معلمان از سنین ۱۸ تا ۲۴ سالگی همراه با مصاحبه صلاحیت‌های عمومی و گزینش‌های اعتقادی و سیاسی، و اخذ تعهددبیری با ارایه عوامل انگیزشی همچون بومی‌گزینی و احتساب سنوات تحصیلی در سوابق استخدامی و بهره‌مندی از حقوق اشتغال به تحصیل و معافیت خدمت سربازی پسران، زمینه را برای تربیت معلمان مستعد، مشتاق و توانا فراهم ساخته و جهت احیای تفکر دینی و باورمندی به تعلیم و تربیت اسلامی علاوه بر دروس عمومی تخصصی و مهارتی، با اختصاص ۱۹ واحد از دروس تعلیم و تربیت اسلامی و ۱۶ واحد دروس معارف اسلامی و برنامه ریزی‌های شبانه روزی در صدد است تا با رفع و کاهش مشکلات فردی، خانوادگی، اجتماعی، فرهنگی، نگرشی انگیزشی در تحقق نقش کم‌نظیر خود اهتمام ورزد.

منظور از احیای تفکر دینی در این پژوهش عبارت است از بکار گرفتن نیروی عقل و اندیشه برای استنتاج امور مُثمر ثمردر مدار اصول ثابت دینی است از مرحمت های موهبتی خداوند بر بشر بشمار می رود و آدمی به نیوی عقل و اختیاری که دارد با تفکر و چاره اندیشی به تجزیه و تحلیل مسائل مختلف، فرجام کار را وارسی و ارزیابی می کند و این موهبتی است از جانب حق تعالی به بشر که در سنجه و گرانسنگی اش پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرموده‌اند: «خداوند متعال به بندگان چیزی بهتر از عقل نبخشیده است» (اصول کافی، ج ۱، ص ۱۰).

و اما جستجو در منابع لغوی در خصوص مفهوم «نماز» ما را به این حقیقت سوق می‌دهد که این واژه در اصل بر مفهوم «دعا» یعنی «طلب، میل و توجه» دلالت دارد (زیبیدی، ۱۴۲۲، ص ۴۳۷). برای مثال «فیروزآبادی» در این زمینه می‌گوید: «الصَّلَاةُ الدُّعَاءُ» و معارف نماز ناظر به بهره جویی از کتاب و سنت و مجموعه حکمت‌ها و دانش‌هایی است که در فرهنگ پذیری نماز آینده سازان در نظام تعلیم و تربیت موثر واقع می‌شود.

در ارتباط با این پژوهش آثار زیر قابل ذکرند:

صحرانورد، بهرام، تره باری، (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان اقامه نماز جماعت و اثرات آن و سبک زندگی و سلامت روانی دانشجویان و کارکنان دانشگاه فرهنگیان با رویکرد پدیدارشناسانه به این نتیجه دست می‌یابد که: برای کاربست و استفاده عملی از آثار نماز در ابعاد مختلف زندگی در جامعه، نیاز به اراده‌ی جدی عوامل تاثیر گذار در این حوزه ضروری می‌باشد.

همچنین صحرانورد، بهرام، تره باری (۱۳۹۹) در پژوهشی دیگر با هدف کلی این تحقیق تعیین وضعیت فعلی اقامه نماز و ارائه راهکارهای بهبود آن در دانشگاه فرهنگیان استان آذربایجان شرقی، وضعیت حضور دانشجویان، کارکنان و اساتید در نماز جماعت را متوسط و متوسط به بالا گزارش می‌نماید و نقش عوامل فردی، و انسانی و اجرایی به شکل متوسط و متوسط به بالا ارزیابی شده‌اند.

شاه محمدی، نیره (۱۳۹۹) در پژوهش خود با هدف واکاوی موانع تکوین تفکر دینی در دانشجویان این گونه نتیجه می‌گیرد که برای حفظ و ارتقای تفکر دینی لازم است به مهندسی طرح‌های پرورش دهنده تفکر دینی دانشجویان، تجدید نظر در حوزه برنامه ریزی فرهنگی دانشگاه‌ها توجه ویژه ای شود.

ملائی ایولی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود به این نتایج دست یافتند که حمایت از دانشجویان، تنظیم ساعت کلاس و مشارکت بیشتر اساتید در ایجاد انگیزه و ترغیب دانشجویان به انجام این فریضه الهی اثرگذار بوده و مسئولان دانشگاه می‌توانند با برنامه ریزی بهتر، زمینه حضور حداکثری دانشجویان در نماز جماعت را فراهم آورند.

مجاهد و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «عوامل مؤثر بر شرکت دانشجویان در نماز جماعت در دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی یزد» این نتیجه حاصل شد که پخش شدن اذان در محیط‌های آموزشی بیشترین تأثیر را در حضور دانشجویان در نماز جماعت «اذان» داشته و بیشترین علت عدم شرکت دانشجویان در نماز جماعت «عدم آشنایی با احکام و آداب نماز جماعت» است.

نصیریانی، هاشمیان، لطفی، اسلامی (۱۳۹۳) در پژوهش خود با عنوان چگونگی حضور دانشجویان در نماز جماعت و تعیین عوامل مؤثر بر شرکت دانشجویان در نماز جماعت به عوامل مؤثر و ترغیب‌کننده شرکت در نماز جماعت شامل پخش اذان، اعتقاد به ثواب حضور در نماز جماعت، جذابیت اذان پخش شده و توجه پایه‌های نظری و والدین به مسائل دینی و شرکت آنان در نماز جماعت و عوامل مؤثر در عدم شرکت در نمازهای جماعت شامل عدم آشنایی با احکام و آداب نماز جماعت، همزمانی نماز با کلاس درس و همزمانی نماز با توزیع غذا بود.

با بررسی‌های به عمل آورده پیرامون پیشینه پژوهش‌های مرتبط با موضوع این نتیجه حاصل شد که: بیشتر اهتمام در پژوهش‌های با موضوع احیای تفکر دینی، در ساحت‌های معرفتی غیر مرتبط با دانشگاه و دانشجو بوده است. همچنین پژوهش در موضوع نماز مراکز آموزشی همچون دانشگاه و مدارس، همواره مورد دغدغه پژوهشگران بوده، هرچند ویژگی تقریباً مشترک همه آنان با رویکرد بررسی وضعیت اقامه نماز و شناسایی عوامل تأثیرگذار مثبت و منفی و ارائه پیشنهادها در ارتقاء و بهبود برگزاری نماز مشاهده می‌شود. از آنجا که در پژوهش حاضر تلاش می‌شود به نقش دانشگاهی خاص - دانشگاه فرهنگیان - در دو موضوع: ۱- احیای تفکر دینی و ۲- ترویج معارف نماز پردازد لذا از دیگر پژوهش‌ها خود را متمایز می‌نمایند. و از این جهت پژوهشی نو و قابل توجه خواهد بود.

اهمیت و ضرورت

در باب اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش می‌توان گفت: بعد از پیدایش انقلاب اسلامی از جمله ضرورت‌ها ایجاد تحول در نظام آموزشی عمومی کشور بود که توسط بنیانگذار نظام جمهوری اسلامی و مقام معظم رهبری بارها مورد تأکید و در نتیجه سند تحول بنیادین آموزش و پرورش فراهم شد. تأمین تربیت و ارتقای نیروی انسانی و پژوهش و تولید علم نافع در تراز نظام از جمله وظایف دانشگاه فرهنگیان تعریف شد و از آنجا که نقش معلم در تحقق چشم‌انداز سند و ساحت‌های ششگانه بسیار تأثیرگذار است لذا در برنامه ریزی دانشگاه فرهنگیان با درج برنامه‌های آموزشی تربیتی مهارتی تلاش شد تا دانشجو معلمان از بن‌مایه‌های معرفتی دین در ابعاد اعتقادی اخلاقی و شریعتی برخوردار شوند به همین جهت نقش دانشگاه فرهنگیان بسیار مهم

می نمایند بررسی اسنادی از این دانشگاه حاکی از آن است که برای چنین تحقیقی دوره ۴ ساله شبانه روزی ملاحظه شده و برای جذب افراد مستعد و مشتاق در سنین ۱۸ تا ۲۴ سالگی از طریق کنکور سراسری اقدام به جذب دانشجو معلم می نمایند و با اخذ تعهد مشروط یکجانبه آنان را در برنامه‌های شبانه روزی آموزشی، تربیتی، مهارتی قرار داده است. هدف از اختصاص ۱۹ واحد دروس تعلیم و تربیت اسلامی علاوه بر ۱۶ واحد درس معارف اسلامی در کنار دروس تربیتی و تخصصی و فعالیت‌های فرهنگی تربیتی فوق برنامه همچون برگزاری اقامه نماز جماعت آن است تا در دانشجو معلمان صفات فضیلتی به صورت ملکه درآمده و مهارت لازم حیات طیبه آفرینی را برای فرزندان این سرزمین فراهم سازند، این پژوهش از نوع تحقیقات توصیفی بوده و به دنبال چگونگی نقش دانشگاه فرهنگیان در دو موضوع تحول فکر دینی و ترویج فرهنگ اقامه نماز پرداخته در در جنبه مبنایی به روشنگری وظایف این دانشگاه در تحول فکر دینی و نیز از نتایج آن در جنبه کاربردی در برنامه ریزی‌های آموزشی، تربیتی، مهارتی استفاده کنند. بنابراین مساله اصلی این پژوهش این است که دانشگاه فرهنگیان چه نقشی را می تواند در احیای تفکر دینی و ترویج معارف نماز در میان دانشجو معلمان خود ایفا نماید؟

اهداف پژوهش:

هدف اصلی:

بررسی و تحلیل جایگاه و نقش دانشگاه فرهنگیان در احیای تفکر دینی و ترویج معارف نماز در میان دانشجو معلمان.

اهداف فرعی:

شناسایی جایگاه و نقش دانشگاه فرهنگیان در احیای تفکر دینی در میان دانشجو معلمان.
شناسایی جایگاه و نقش دانشگاه فرهنگیان در ترویج معارف نماز در میان دانشجو معلمان.

روش تحقیق:

روش پژوهش توصیفی از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و گردآوری و تحلیل داده‌ها است و از نظر هدف از نوع کاربردی است. لذا نگارنده در این پژوهش به تبیین نقش دانشگاه فرهنگیان در احیای تفکر دینی و ترویج معارف نماز در بین دانشجو معلمان اهتمام ورزیده است.

مفهوم شناسی احیای تفکر دینی:

احیای تفکر دینی: احیاء در لغت از ریشه « حی » و به معنای: بهوش آوری، رستاخیز کردن، (فرهنگ عمید) زنده کردن (فرهنگ معین) است و تفکر به معنای اندیشیدن، نظر کردن و تأمل در چیزی، (لغت نامه دهخدا) احیای تفکر دینی در واقع، بکار گرفتن نیروی عقل و اندیشه، برای استنتاج امور مُثمر در مدار اصول ثابت دینی. در قرآن کریم واژه «فکر» با مشتقات آن ۴۷۹ بار وارد شده است. تفکر که به معنای اندیشیدن و تأمل و بکار گرفتن نیروی عقل و اندیشه، برای

استنتاج امور مُثمر ثمر است از مرحمت‌های موهبتی خداوند بر بشر بشمار می‌رود و آدمی به نیوی عقل و اختیاری که دارد با تفکر و چاره‌اندیشی به تجزیه و تحلیل مسائل مختلف، فرجام کار را واریسی و ارزیابی می‌کند و این موهبتی است از جانب حق تعالی به بشر که در سنجه و گرانسنگی اش پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرموده‌اند: «خداوند متعال به بندگانش چیزی بهتر از عقل نبخشیده است» (اصول کافی، ج ۱، ص ۱۰).

نقش تفکر در ساحت تعلیم و تربیت:

نقش در لغت اسمی است عربی و جمع آن: نُقُوش است و به معنای تصویر؛ شکل (فرهنگ معین)، کارکرد و عملکرد (فرهنگ عمید) و در این پژوهش به معنای تأثیری است که از کارکرد دانشگاه فرهنگیان در موضوع پژوهش متصور است. از شاخصه‌های برجسته کاربری تفکر، بهره‌جویی از آن در ساحت‌های وجودی تعلیم و تربیت است. در هیچ قوم و ملت و یا تاریخی از تاریخ زندگی انسان مشاهده نمی‌شود که فردی، قومی و ملتی خود را بی‌نیاز از تعلیم و تعلم بدانند و موضوع تعلیم و تربیت همواره در همه حالات و اقتضائات زمانی و مکانی از قداستی خاص برخوردار بوده است، آنگونه که اگر به هر فرد بشری صفت «بی‌ادبی» نسبت داده شود برآشفته خواهد شد و آن را از صفات ردیلت بر می‌شمارد. لذا "مراقبت‌هایی که تحت عنوان تعلیم و تربیت در مورد آدمیزاد اعمال می‌شود، شرط لازم رسیدن آدم به مرحله کمال است. نوزاد آدمی هر چند آدمیزاده است، آدم نیست. بشر تنها با تعلیم و تربیت، آدم تواند شد و چنانچه مشمول تربیت صحیح واقع شود، فرشته خوی گردد و اگر از آن بی‌بهره ماند نه تنها استعدادها و امکانات بالقوه اش به هدر می‌رود بلکه به اغلب احتمال به قهقرا می‌رود و به مرتبه‌ی بهائیم بل فروتر تنزل پیدا می‌کند." (شکوهی، ۱۳۶۷، ص ۴۴). در اخلاق ناصری ناصری آمده است که "انسان تنها موجودی است که نسبت به کیفیت زندگی خود مسئول می‌باشد آدمی موجودی متفکر، دارای قوه تمیّز، صاحب اراده و مختار است و اصلاح احوال و مرغوب فلاح به چگونگی برنامه‌هایی است که برای زندگی فردی و جمعی و خود تنظیم میکند با این همه چون برخلاف حیوانات دیگر گزینه ندارد و رشد نیافته به دنیا می‌آید مادام که به بلوغ نرسیده است ناگزیر باید دیگران برایش زندگی را به صورتی که در حد ممتاز است در آورد سپس با اعجاب تمام می‌افزاید: «پس صنعتی که بد و آخس موجودات را شرف کاینات توان کرد، چه شریف صنعتی تواند بُود». (خواجه نصیر طوسی، ۱۴۱۳، ص ۶۳-۶۴).

نقش احیای تفکر پیرامون حقیقت وجودی انسان و چاره‌جویی و یافتن پاسخ درست نسبت به پرسش‌هایی که غزالی از آن ذکر می‌کند بیشتر هویدا می‌شود. غزالی می‌گوید: (غزالی، ج ۱، ص ۱۳)، "پس تو را حقیقت خود طلب باید کرد: تا خود چه چیزی، و از کجا آمده‌ای و کجا خواهی رفت، و اندرین منزلگاه به چه کار آمده‌ای و تو را برای چه آفریده‌اند، و سعادت تو

چیست و در چیست، و شقاوت تو چیست و در چیست؟ و این صفات که در باطن تو جمع کرده اند، بعضی صفات ستوران و بعضی صفات درندگان و بعضی صفات دیوان و بعضی صفات فرشتگان است تو از این جمله کدامی؟ و کدام است که آن حقیقت گوهر توست و دیگران عاریت عاریت اند که چون این ندانی سعادت خود طلب نتوانی کرد."

آدمی زاده طرفه معجونی است کز فرشته سرشته و ز حیوان
گر کند میل این، شود پس از این وار کند میل آن شود به از آن (عاملی، ۱۳۸۸، دفتر پنجم)

۲) از منظر جامعه‌شناسی

دانشمندان علم الاجتماع پیرامون گرایش انسان به جمع‌زیستی و تشکیل اجتماع دلایل متفاوت سه‌گانه: مدنی بالطبع، مدنی بالخیر و مدنی بالجبر را مطرح نموده اند. قبول و مردود شماری هر کدام از نظریه‌های سه‌گانه مشروط به بهره‌جویی از قوه تفکر است. اگر در نظریه مدنی بالطبع اعتقاد بر این است که زندگی اجتماعی در اثر میل طبیعی و فطری انسان‌ها بوده است. سوال اساسی این است: " مقصود از اینکه انسان طبیعتاً و ذاتاً اجتماعی است چیست؟ اگر مقصود این است که انسان این فرق را با نباتات و حیوانات - البته بعضی حیوانات - دارد که استعدادهایی که در انسان هست و کمالاتی که برای انسان مترقب است جز در پرتو زندگی اجتماعی میسر نمی‌شود و احتیاجات زندگی انسان جز با تمدن رفع شدنی نیست، البته مطلب درست است. و اما اگر مقصود این است که زندگی اجتماعی امری است غریزی و طبیعی و قهری و بیرون از دایره‌ی انتخاب و اختیار، همان طوری که بعضی حیوانات از قبیل زنبور عسل و موربانه و مورچه این طور هستند و به حسب‌غریزه طوری ساخته شده اند که قهراً و به طور خودکار با هم زندگی می‌کنند و افراد مختلف آنها به طوری مقهور و مستخر زندگانی اجتماعی و انجام وظیفه‌ی مخصوص به خود هستند که عضو نسبت به روح پیکر مستخر و مقهور است؛ اگر مقصود از اینکه انسان مدنی بالطبع است این است، این درست نیست، زندگی اجتماعی انسان این گونه نیست. پس اگر مقصود این است که انسان بدون اجتماع و به صورت افراد قادر به ادامه‌ی زندگی نیست، بعلاوه در انسان نیازها و استعدادها نهفته است که جز در پرتو زندگی اجتماعی به ظهور و فعلیت نمی‌رسد و این استعدادها و نیازها در متن خلقت انسان نهاده شده و همین‌ها انسان را به سوی زندگی اجتماعی می‌راند و می‌خواند، البته مطلب درستی است، ولی این جهت با استقلال نسبی عقل و اراده‌ی فرد و انتخابی بودن آن منافات ندارد. پس می‌توانیم بگوییم زندگی اجتماعی انسان قراردادی و انتخابی است؛ انسان زندگی اجتماعی را برای خود به حکم عقل و اراده انتخاب و اختیار کرده است. " (مطهری . ج ۲۵، ص: ۲۴۷). فلاسفه قدیم معتقدند که تجمع و تشکیل جامعه برای بشر یک امر طبیعی است. منتهی این امر با آنچه در حیوان است

فرق دارد، چون در انسان گزینه‌ای که امری طبیعی است، با عقل توأم است. (طیبی، ۱۳۶۴، ص ۸۳). روسو و هابز از طرفداران مدنی‌الذمه‌اند و معتقد است که اجتماع انسانی نتیجه قرارداد اجتماعی است، یعنی افراد به میل خود گرد هم آمده‌اند و باهم از در سازش درآمدند و برای حفظ منافع و مصالح خود از پاره‌ای منافعشان درگذشتند. وی زندگی اجتماعی را بر مبنای نوعی قرارداد می‌داند. (وثوقی، ۱۳۷۶، ص ۵۶). از طرفداران نظریه‌ی بالجبر جان لاک فیلسوف انگلیسی است که برخلاف هابز عقیده دارد که زندگی انسان در ابتدا توأم با آرامش بود ولی بشر برای پیشرفت ناچار شد به جای آنکه در خانواده‌های منزوی زندگی کند، دسته‌های بزرگ‌تری را تشکیل دهد.

نقش آفرینی دانشگاه فرهنگیان در احیای تفکر دینی و ترویج معارف نماز

با توجه به این که پرسش اصلی پژوهش در درون خود به دو بخش تقسیم شده و نقش دانشگاه را در دو قسمت احیای تفکر دینی و ترویج معارف نماز در میان دانش‌جویان بررسی می‌کند نگارنده در این قسمت ابتدا نقش دانشگاه را در احیای تفکر دینی دانشجو معلمان خود بررسی می‌کند و در ادامه به جایگاه آن در ترویج معارف نماز می‌پردازد.

الف) نقش آفرینی دانشگاه فرهنگیان در احیای تفکر دینی

بعد از سرنگونی نظام ستم‌شاهی حاکم بر کشور عزیز ایران که به رهبری داهیانه امام خمینی (ره) و با حضور و وحدت همه‌جانبه ملت صورت پذیرفت، انقلابی با بُن‌مایه‌های معرفتی دین‌مبین اسلام، تحت عنوان انقلاب اسلامی پدیدار شد.

هدف‌نهایی این انقلاب بر مبنای فرمایش مقام معظم رهبری تحقق تمدن اسلامی در فرایندی مستمر و استراتژیک است که بر چهار رکن دین، عقلانیت، علم و اخلاق پی‌ریزی شده و می‌بایست مراحل پنج‌گانه: ۱- انقلاب اسلامی، ۲- نظام اسلامی، ۳- دولت اسلامی، ۴- جامعه اسلامی و ۵- تمدن اسلامی را در مسیر تمدن‌سازی پشت سر گذارد.

اینک پس از گذر از مراحل اول و دوم یعنی وقوع انقلاب اسلامی و تشکیل جمهوری اسلامی به عنوان نظام اسلامی برای تحقق دیگر مراحل می‌بایست به ریل‌گذاری و تعیین مسیر حرکت اهتمام ورزید. از جمله پیش‌لوازم در این ریل‌گذاری فرهنگ‌سازی و باورمندی به پذیرش و قبول تحولی واقعی و بنیادین در همه عرصه‌های اسلامی است.

تغییر فرهنگ و مشی یک ملت تنها و تنها از طریق آموزش و تعلیم و تربیت صورت می‌پذیرد. آموزش و پرورش که عهده‌دار آموزش عمومی شهروندان یک کشور است به عنوان بنیادی‌ترین تشکیلات برای فرهنگ‌سازی متناسب هر نظام حاکم بر کشور تلقی می‌شود.

بر این اساس بود که بنیانگذار نظام جمهوری اسلامی امام خمینی (ره) بارها و بارها از تغییر و تحول در نظام آموزشی سخن به میان آورده و مسئولین را در انجام این امر مهم مکلف می نمودند .

با رهنمودهای مقام معظم رهبری و مطالبات مستمر و موکدی که داشتند اسناد ارزشمند فرهنگی تحول آفرینی از سوی مسولان وقت تهیه و در شورای انقلاب فرهنگی به تصویب رسید که سند تحول بنیادین در نظام آموزش و پرورش در بین آنها از برجستگی خاص برخوردار شد و زمینه را برای تحولی بنیادین در نظام آموزش و پرورش فراهم ساخت .

نقش معلمان در اجرا و تحقق سند تحول، نقشی بی بدیل است و از آنجا که بنا بر قاعده «معطى شىء نمی‌تواند فاقد شىء» باشد ، مطابق فرمایش امیرمؤمنان علی علیه السلام « مَنْ نَصَبَ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ إِمَامًا، [فَعَلَيْهِ أَنْ يَبْدَأَ فَلَیْبَدَأُ بِتَعْلِيمِ نَفْسِهِ قَبْلَ تَعْلِيمِ غَیْرِهِ؛ وَ لَیَكُنْ تَأْدِیْبُهُ بِسَیْرِتِهِ قَبْلَ تَأْدِیْبِهِ بِلِسَانِهِ؛ وَ مُعَلِّمٌ نَفْسِهِ وَ مُؤَدِّبُهَا، أَحَقُّ بِالْإِجْلَالِ مِنْ مُعَلِّمِ النَّاسِ وَ مُؤَدِّبِهِمْ.» (نهج البلاغه، حکمت ۷۳) ایجاد تشکیلاتی جهت تامین و تربیت و توانمندسازی نیروی انسانی مورد نیاز در تحقق سند تحول، امری ضروری شناخته شد .

دانشگاه فرهنگیان تاسیس و ماموریت یافت تا بر مبنای ماده ۱ اسانسانمه در سه قلمرو : تامین و تربیت ، توانمندسازی و تولید علم نافع مورد نیاز آموزش و پرورش ایفای نقش کند.. برای ایفای نقش دانشگاه فرهنگیان ضرورت دارد در بُن مایه‌های معرفتی و فکری و اعتقادی و نیز در سبک زندگی دانشجوی معلمان برنامه ریزی همه جانبه بعمل آورد .

یکی از بهترین الگوی مورد نظر در تحقق چنین امری، ایجاد محیط شبانه روزی برای آموزش و تربیت و مهارت دانشجوی معلمان در همه ابعاد فکری و فرهنگی ، سیاسی اجتماعی و سبک زندگی مطابق با چشم انداز در طراز نظام جمهوری اسلامی است تا پس از ملکه شدن این باورها و باورمندی و انتخاب سبک زندگی ای متناسب با آن ، عهده دار امر خطیر معلمی در پرورش و تربیت نسل آینده ساز کشور و فرزندان عزیز این مرزوبوم باشند.

احیای تفکر دینی در همه برنامه ریزی های آموزشی تربیتی فرهنگی این دانشگاه امری ضروری می نماید. تالیف کتاب های درسی با محتوای بینش توحیدی ناب متجلی از اندیشه ی بنیان گذار نظام جمهوری اسلامی و مقام معظم رهبری، برخورداری از اساتید متعهد به اسلام و انقلاب، برنامه ریزی و اجرای فعالیتهای فوق برنامه و شبانه روزی جهت متناسب سازی سبک زندگی دانشجوی معلمان به عنوان افسران جهاد تبیینی تحقق تمدن اسلامی ضروری می نماید، اختصاص ۱۹ واحد درس تعلیم و تربیت اسلامی در دروس دوره کارشناسی علاوه بر ۱۶ واحد درس معارف اسلامی، ایجاد و بهره جویی از تشکیلات نمایندگی ولی فقیه در دانشگاه، معاونت

فرهنگی، گروه معارف اسلامی، سرپرستان شبانه روزی، مشاوران، تشکلهای مذهبی دانشجویی در راستای یاری‌رسانی در تحقق چنین امری است.

ب) نقش آفرینی دانشگاه فرهنگیان در ترویج فرهنگ و معارف نماز

یکی از بارزترین برنامه‌های تحولی مورد توجه در سبک زندگی دانشجو معلمان اقامه نماز جماعت در دانشگاه محسوب می‌شود. قرآن کریم می‌فرماید «الذین ان مکناهم فی الارض اقاموا الصلاه» و لازمه چنین امری تهیه برنامه‌ای جامع و مانع با مشارکت همه جانبه دانشجویان و مسئولان دانشگاه خواهد بود.

ضرورت این اهتمام امری تربیتی محسوب می‌شود و عبودیت و تقرب الی الله دانشجویان را در سبک زندگی تعمیق بخشیده و ملکه‌ی جان می‌شود،

علاوه بر آن ضرورت تربیت و توانمندسازی دانشجویان را در اقامه نماز جماعت آشکار می‌سازد و اقامه نماز جماعت در دانشگاه را امری آموزشی تعریف می‌کند. زیرا دانشجو معلمان باید مهارت لازم را در برگزاری هرچه شایسته‌تر اقامه نماز در مدارس فراگیرند و در ایجاد تشکیلات مورد نیاز اقامه نماز چه در بخشهای سخت افزاری (امکانات و لوازم مورد نیاز در تمهید مقدمات اقامه) و چه در بخشهای نرم افزاری (امور انگیزشی و باورمندی به مشارکت جویی و پذیرش ایفای نقش در امور اقامه نماز جماعت) توانمندی لازم را کسب نمایند.

احصاء نقش دانشگاه فرهنگیان با التفات به قرائت‌های مختلف پیرامون اقامه نماز

الَّذِينَ إِن مَكْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ	
نقش آموزش تربیتی دانشگاه فرهنگیان	ردیف تقاسیر مختلفی که پیرامون " اقامه نماز" می‌توان داشت
بر مبنای این تفسیر بر برپایی نمازی باشکوه و جذاب از سوی دانشگاه تاکید می‌شود	منظور از " اقامه" این است که تنها خودتان نمازخوان نباشید؛ بلکه چنان کنید که آیین نماز در جامعه پایه‌های نظری و انسانی برپا شود و مردم با عشق و علاقه، به آن روی آورند.
این تفسیر تاکیدی تکلیف مدار بر دانشگاه دارد و بر اقامه نمازی تاثیرگذار بر روح و جان دانشجویان - و نه صرفاً وظیفه مدار- توصیه می‌کند.	تعبیر "اقامه نماز" به جای "خواندن" یا "به جا آوردن نماز"، بیانگر این نکته است که نماز شما تنها یک سری از وردها، ادکار و حرکات نیست، بلکه باید آن را به طور کامل بپا دارید؛ آن گونه که آثار نماز در چهره و زندگی شما دیده شود
این تفسیر بر اهمیت نقش آموزشی اقامه نماز تاکید دارد	اقامه نماز آن است که با حدود و فرائض اش انجام شود

این تفسیر بر مداومت برگزاری نماز تاکید دارد	برخی اقامه را به معنای ادامه دادن می‌دانند؛ یعنی کسی نماز را به درستی بر پا می‌دارد که همیشه آن را ادامه دهد نه گه‌گاهی نماز بخواند
این تفسیر امکان تجمع همه موارد ۴گانه فوق را مانع الجمع ندانسته و بلکه همه این آثار را در اقامه نمازی پر معنویت صادق می‌داند.	اقامه نماز می‌تواند معنای جامعی داشته باشد و همه این معانی را فراگیرد و آن این که نماز کامل، پیوسته و با خشوع و اثر گذار در جامعه باشد

در این جدول تلاش شده است تا تاثیر نقش اقامه نماز در باور و منش دانشجویان را با استناد به آیات مربوط به نماز بیشتر آشکار شود.

آیاتی از قران کریم در بیان تاثیر نقش اقامه نماز در باور و منش دانشجویان	
ردیف	اثرات نماز بر زندگی دانشجویان
	ایات بشارت بخش تاثیر نماز
	.. وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ ... وَ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ. بقره/ سوره ۲، آیه ۲۷۷
	درمانگر حزن و خوف و ترس و اندوه
	وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلَاةِ وَ إِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ بقره/ سوره ۲، آیه ۴۵
	ایجاد صبوری و خشوع با یاری جویی و استعانت از نماز
	إِذَا مَسَّ الشَّرَّ جُزْوعاً وَ إِذَا مَسَّ الْخَيْرُ مَنُوعاً إِلَّا الْمُصَلِّينَ. معاوج/ سوره ۷۰، آیات ۲۰-۲۲
	عامل رفتار منطقی دانشجویان در فراز و نشیب زندگی
	وَ قَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ مائده/ سوره ۵، آیه ۱۲
	باورمندی در داشتن پشتیبانی چون حضرت حق
	وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ ... وَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ ... أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ.... توبه/ سوره ۹، آیه ۷۱
	امیدواری به رحمت الهی
	لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ ... لَأُكْفِرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ.... مائده/ سوره ۵، آیه ۱۲
	مایوس نشدن در قبال لغزش و تن دادن به گناهان از غفران الهی
	إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَ جِلَّتْ قُلُوبُهُمْ ... الَّذِينَ يُتِيمُونَ الصَّلَاةَ انفال/ سوره ۸، آیه ۳
	عامل خشیت قلب

آگاهی به اینکه نماز با خشوع، ضمن رستگاری و فلاح است	قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ . مؤمنون/سوره ۲۳، آیه ۲
با نماز طهارت روح می یابد	... وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ مَن تَزَكَّى فَإِنَّمَا يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ فاطر/سوره ۳۵، آیه ۱۸
"تقید به نماز" سنگ ترازوی قبولی اعمال را قرار می دهد	وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا... وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَىٰ وَ ... توبه/سوره ۹، آیه ۵۴
مانع تن دادن به گناه و ارتکاب زشتیها می شود.	وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ عنکبوت/سوره ۲۹، آیه ۴۵
دانشجو را وقت شناس و نظم مدار بار می آورد.	فَأَقِمْ وَ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا . نساء/سوره ۴، آیه ۱۰۳

نتیجه‌گیری

در جمع بندی و نتیجه گیری این پژوهش می توان گفت: با توجه به مساله اصلی پژوهش یعنی جایگاه و نقش دانشگاه فرهنگیان در احیای تفکر دینی و ترویج معارف نماز در میان دانشجو معلمان، در بخش احیای تفکر دینی به این یافته ها دست یافته است که احیای تفکر دینی به طور عام و در میان دانشجو معلمان به طور خاص با توجه بن مایه های معرفتی دین مبین اسلام از ضروریات انکار ناپذیر است. همچنین با نگاهی به سند تحول بنیادین و رویکرد تحولی آن، احیای تفکر دینی در میان معلمان آینده ضرورت دوچندان می یابد. یکی از بهترین الگوی مورد نظر در تحقق چنین امری، ایجاد محیط شبانه روزی برای آموزش و تربیت و مهارت دانشجو معلمان در همه ابعاد فکری و فرهنگی، سیاسی اجتماعی و سبک زندگی مطابق با چشم انداز در طراز نظام جمهوری اسلامی است تا پس از ملکه شدن این باورها و باورمندی و انتخاب سبک زندگی ای متناسب با آن، عهده دار امر خطیر معلمی در پرورش و تربیت نسل آینده ساز کشور و فرزندان عزیز این مرزوبوم باشند. احیای تفکر دینی در همه برنامه ریزی های آموزشی تربیتی فرهنگی این دانشگاه امری ضروری می نماید. تالیف کتاب های درسی با محتوای بینش توحیدی ناب متجلی از اندیشه ی بنیان گذار نظام جمهوری اسلامی و مقام معظم رهبری، برخورداری از اساتید متعهد به اسلام و انقلاب، برنامه ریزی و اجرای فعالیت های فوق برنامه و شبانه روزی جهت متناسب سازی سبک زندگی دانشجو معلمان به عنوان افسران جهاد تبیینی تحقق تمدن

اسلامی ضروری می‌نماید، همچنین در بخش ترویج فرهنگ و معارف نماز می‌توان گفت: دانشگاه فرهنگیان با توجه به ماهیت شبانه روزی و خوابگاهی آن می‌تواند با گسترش فرهنگ نماز و معارف آن، در دانشجو معلمان؛ صفات فضیلتی به صورت ملکه درآمده و تحولی ژرف در سبک زندگی دانشجویان خود بیافریند و بدین طریق در نظام تعلیم و تربیت، مهارت لازم حیات طیبه آفرینی را برای فرزندان این سرزمین فراهم می‌گردد.

فهرست منابع:

- قرآن کریم.
- جوادی آملی، عبدالله، (۱۴۰۱)، تفسیر موضوعی قرآن کریم، چاپ ششم، تهران: مرکز نشر اسراء،
- جوادی آملی، عبدالله، (۱۴۰۱)، جامعه در قرآن، چاپ ششم، تهران: مرکز نشر اسراء.
- خامنه‌ای، سید علی، (۱۳۸۶)، بیانات در دیدار فرماندهان نیروی هوایی ارتش.
- خامنه‌ای، سیدعلی، (۱۴۰۱)، پیام به بیست و نهمین اجلاس سراسری نماز.
- دانشگاه فرهنگیان، (۱۳۹۱)، اساسنامه، ماده ۱، کلیات.
- زیبیدی، مرتضی، (۱۴۲۲ق)، تاج العروس من جواهر القاموس، تحقیق: عبدالصبور شاهین، کویت: التراث العربی.
- شاه محمدی، نیره، (۱۳۹۹)، «واکاوی موانع تکوین تفکر دینی در دانشجویان»، نشریه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، دوره ۲۴، شماره ۳. صص ۶۶۸-۶۴۹.
- شکوهی، غلامحسین، (۱۳۶۷)، «اهمیت تعلیم و تربیت»، نشریه پیوند، ماهنامه آموزشی - تربیتی برای اولیا و مربیان، وزارت آموزش و پرورش، شماره ۱۰۴، صص ۴۷-۴۴.
- مولوی، جلال‌الدین محمدبن محمد، (۱۳۷۹)، کلیات دیوان شمس تبریزی، چاپ دهم، تهران: نشر طلوع.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی، (۱۳۹۰)، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، مصوب جلسه ۷۰۴ مورخ ۱۳۹۰/۱۰/۱۶.
- صحرانورد، بهرام، (۱۴۰۰)، «سبک زندگی اسلامی»، فصلنامه علمی پژوهشی سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت، دوره ۶، شماره ۴، صص ۱۰۲-۹۴.
- _____، (۱۳۹۹)، «تعمین وضعیت فعلی اقامه نماز و ارائه راهکارهای بهبود آن در دانشگاه فرهنگیان آذربایجان شرقی»، نخستین کنفرانس ملی علوم شناخت و تعلیم و تربیت، رسول قرآنی، تبریز: پیام نور.
- طوسی، نصیرالدین محمد بن محمد بن حسن، (۱۴۱۳ق)، اخلاق ناصری، تهران: انتشارات علمیه اسلامیه.
- طیبی، حشمت‌الله، (۱۳۶۴)، مبادی و اصول جامعه‌شناسی، تهران: کتابفروشی اسلامیه.
- عاملی، بهاء‌الدین محمد، (۱۳۸۸)، کشکول، گروهی از مترجمان، دفتر پنجم، قسمت دوم، تهران: صبح پیروزی.

غزالی طوسی، ابوحامد امام محمد، (۱۳۸۲)، کیمیای سعادت، به کوشش حسین خدیو جم، چاپ دهم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

فرجاد، محمدحسین، (۱۳۷۶)، اصول و مبانی جامعه‌شناسی، تهران: اساطیر.

فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، (۱۴۲۶ق)، القاموس المحيط، الطبعة الثامنة، بیروت: مؤسسة الرسالة.

مجاهد، شهناز و همکاران، (۱۳۹۳)، «بررسی حضور و عوامل مؤثر بر شرکت دانشجویان در نماز جماعت در دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی یزد»، نشریه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، شماره ۱۲، صص ۳۹۱-۴۱۲.

مجلسی، محمد باقر، (۱۴۲۳)، بحارالانوارالجامعة لدرر أخبار الائمة الأطهار، بیروت، داراحیاء التراث العربی. مطهری، مرتضی، (۱۳۸۹)، مجموعه آثار، بیست گفتار، ج ۲۵، تهران: صدرا.

معین، محمد، (۱۳۹۱)، فرهنگ فارسی، جلد ۴، چاپ بیست وهفتم، تهران: انتشارات امیر کبیر.

ملائی ایولی و همکاران، (۱۳۹۷)، «بررسی عوامل اثرگذار بر حضور دانشجویان در نماز جماعت ظهر دانشگاه علوم پزشکی مازندران»، دوفصلنامه دین و سلامت، دوره ۶، شماره ۲، صص ۱۹-۱۱.

موسوی خمینی، سیدروح الله، (۱۳۷۸)، صحیفه امام، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

وثوقی، منصور و نیک‌خلق، علی‌اکبر، (۱۳۷۶)، چاپ یازدهم: مبانی جامعه‌شناسی، تهران: خردمند.